

BERÉNYI MIHÁLY

Tisztelt „a szerk.”, talán kedves Zsombor!

A Magyar Orvosi Nyelvben (IV. évf. 2. szám 2. old.) megjelent írásomra adott szerkesztői válaszában nekem szóló kérdést találtam (a glyco és a gluco különbsége), amelyre az alábbi idézet válasz lehet. Az NDI Terminology így definiálja a „glycoside”-ot:

„Any compound that contains a carbohydrate molecule (sugar), particularly any such natural product in plants, convertible, by hydrolytic cleavage, into sugar and a nonsugar component (aglycone), and named specifically for the sugar contained, as glucoside (glucose), pentoside (pentose), fructoside (fructose) etc.” Vagyis bármilyen cukor és bármilyen „aglycone” (aglikon) alkotja a „glycoside”-ot, a „glucoside” viszont „glucose”-ból van. Szándékosan hagytam az angol írásmódot. Tehát logikus szabályt takar a két előtag megkülönböztetése.

De még így sem érzem tisztázottnak a témakört, tehát a német szöveggel is válaszolok (Lebensmittellexikon):

„Glycoside Unter dem Begriff Glycoside ist eine ganze Gruppe von Pflanzeninhaltsstoffe zusammengefasst. Sie setzen sich aus einem Kohlenhydrat- und einem Nichtkohlenhydratbestandteil, dem „Aglycon” zusammen. Der Kohlenhydratbestandteil ist meist über ein Sauerstoffatom (O) an das Aglycon gebunden. Hierbei spricht man auch von O-Glycosiden.”

Továbbra is helytelenítem a „glukozid” és a „glükozid” egybecsapását.

Változatlanul barátsággal: Berényi Mihály

Kedves Berényi Mihály!

Némileg „lebuktam”: ezen ügyben valóban a saját tudatlanságom, bizonytalanságom és kíváncsiságom rejtezt az „a szerk.” aláírás mögött...

Az alapos és kimerítő választ, iránymutatást viszont valamennyien köszönjük! Reméljük, minél többen elgondolkoznak rajta!

Tiszteletteljes, baráti üdvözléssel:

Grétsy Zsombor

FERENCZY GYULA

Az Orvosi Helyesírási Szótár új kiadása elé (vázlatos gondolatok)

1. Miért van szükség az új kiadásra?

Az 1992-es első kiadás óta eltelt több mint 12 év újabb, a helyesírást is érintő változásokat hozott a magyar orvosi nyelvben. Az 1992 előtti állapothoz hasonlóan az orvosi közleményekben most is helyesírási egyenetlenség tapasztalható.

Az utóbbi időben végbement változásoknak két fő oka van:

a) nagymértékben kerültek be az orvosi nyelvbe (amerikai) angol kifejezések (angolból való fordítások révén is), az eredetileg latin kifejezések egy része ma már korcs angollá változott;

b) újabb tudományágak váltak az orvostudomány részévé, pl. molekuláris biológia, genetika, informatika.

Szükségessé vált tehát az orvosi helyesírás újraszabályozása. Fontos, hogy az új kiadás ne csak javított és bővített, hanem felújított és újragondolt változat legyen – természetesen a jelenlegi alapelvek megtartásával. (Egyébként a 92-es kiadás már előre jelzi egy „javított és bővített” kiadás megjelentetését.)

2. Akadémiai állásfoglalás

A munkálatok megkezdése előtt (úgy, mint 1987-ben) most is szükséges egy előzetes akadémiai szintű állásfoglalás a követendő irányelvekről. Ettől az állásfoglalástól – a rendező elveken kívül – azt is várjuk, hogy térjen ki a jelenlegi magyar orvosi nyelv elangolosodására és ennek jogos ellenhatásaként a magyarítási törekvések fontosságára is!

Azaz: az Akadémia teremtsen összhangot az „anyanyelvi tudományos nyelv” és a „nemzetközi tudományos nyelv” [Fábián P.] között.

3. Nevezérendszer és helyesírás

A nagy kérdés: előbb meg kell-e várni a szűkebb orvostudományi szakterületek egységes fogalomtárának és nevezérendszerének összeállítását (ezt a munkát bizonyára el is tudná végezni a Magyar Orvosi Nyelv köré tömörülő lelkes gárda Bősze Péter irányításával), és csak ezután kerüljön sor helyesírási szabályok lefektetésére, vagy az új egységes fogalom- és nevezérendszer hiányában adjuk-e ki újból a helyesírási szótárt?

(Kézenfekvőbb lenne: előbb nevezérendszer, majd ezt követő helyesírási szabályok orvosok és nyelvészek együttes munkájának eredményeként, de így talán nagyon elhúzódná az új kiadás.)

4. Az új szótár lehetséges tartalmi felépítése

- A szótár 12 évének rövid értékelése

Érdemi méltatás vagy kritika eddig még nem látott napvilágot. Megállapítható, hogy az orvosi kiadványok nagyobbik része követi a szótár előírásait; a szaklapok jobban betartják a helyesírási szabályokat, a tankönyvek kevésbé; engedményt általában a latinos írás javára tesznek.

- Akadémiai állásfoglalás

- Az általános helyesírási alapelvek újrarögzítése

Mivel a legtöbb egyenetlenség a latinos-magyaros, ill. az egybeírás-különírás-kötőjeles írás körül van, az új kiadás ezekre adjon külön újrafogalmazott, táblázatosan is áttekinthető szabályokat példákkal.

• Helyesírási tudnivalók

Az eddigi tudnivalókon kívül az új kiadás tárgyalja bővebben az összetett szerkezeteket és a többtagú szókapcsolatokat (külön ki-
térve a kevert írásmódú szókapcsolatokra), a nemzetközileg elfo-
gadott rövidítéseket és betűszavakat (a toldalékolással együtt),
és külön térjen ki a rövidítésekhez és betűszavakhoz kapcsolt
betű- és/vagy számkiegészítések írására is (kötőjellel vagy anél-
kül).

• Címszótípusok

Elengedhetetlen a négy címszótípus – a *magyaros*, a *latinus*, a
vagylagos és a *kevert* – megőrzése.

Dönteni kell a már meghonosodott *angol címszavak* arányá-
ról is!

Fontos küldetése lenne az új kiadásnak az is (a szükségtelen és
nyelvünket torzító idegen – főleg angol – címszavaknál), hogy
azok helyettesítéseként a szótár adja meg a már meglevő vagy
ajánlott *magyarított* változatot is. (A magyarítás terén már van-
nak biztató próbálkozások, vö. Magyar Orvosi Nyelv.)

• Rövidítések, jelek

• Szótár

KÁLLAI LÁSZLÓ

Kedves Szerkesztő Úr !

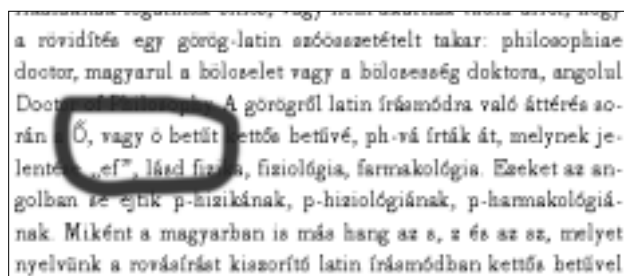
A jó pap holtig – ott tanul, ahol van mit. Eddig úgy tudtam, hogy
létezik α -, β -, γ -interferon, melyet így is írnak: IFN α vagy
 α -IFN, sőt I. típusú, II. típusú interferon. A Magyar Orvosi Nyelv
IV/2. számában megjelent „Vesszőparipám...” tanulmányból vi-
szont azt tanultam, hogy van „á-interferon” is. Ugyanott, a cikk
vége felé van egy ajánlás: a „PGE₂” írásmódjára, ahol a térszer-
kezetet mutató a jelzést úgy oldották meg, hogy egyszerűen el-
hagyták, holott helyesen: PGE_{2 α} . Talán más szerzőknél is előfor-
dul ez a csapda, most azonban ÖNGÓL, kedves Szerkesztő Úr.

latosan	Most pedig a görög betűk használatával összefüggő rebézet-
ír mi is	gekről szólnék. Magam nagyon erősen kitartanék a görög betűk
k el az	megtartása, használatának megőrzéséért, hogy a magyar nyelvű kér-
y nem-	dése is, és nekem „á-interferon” és „á-interferon” a barát, és
gyomá-	nem lesz – legalsóbb egy „α”- „alfa”-interferon, pláne nem
ett ten-	„alpha interferon” vagy „alpha-interferon”. Hogy ezek a szemin-
n vess-	tem rémes – ám belőlem: lehet, hogy sok szempontból praktikus,
helyez-	praktikusabb – írásmódok hogyan alakultak ki a jelentek meg
eljesen	már a magyar szakirodalomban is, nem részletezem. Különöseb-
en is	ben indokolni, magyarázni görögös elfogódottságon pedig való-
ügyü-	jában nem is tudom. Hogy mi lesz a görög betűk sorsa? Úgy vé-
megad-	lem, ez a szakmai térszólalom szöveghasználata következtében
	néhány év-évtized alatt magától fog kikristályosodni, eldőlni. (A

Jól esik kacagnom, hogy ez „öngól”. Az történt ugyanis, hogy va-
lamikor régen küldtem a folyóiratnak (amit ez úton is köszönök)

egy prüszkölést a „Pí-Édzs-Dí”-nek általam helyesnek tartott
kiejtéséről; a PhD magyarul – s most alkalom kínálkozik a meg-
ismétlésre – „ef-dé”-nek, nem pedig pí-édzs-dí-nek ejtendő.
Az ugyanott megjelent szerkesztői viszontválasszal sem igazán
lettem boldog, mert ez áll benne: ...*csupán a magyar szavaknál*
*ejtjük ki a betűszót valóban **betű szerinti**, akkor is, ha a betű kétje-*
gyű...” Kénytelen vagyok ezt példával cáfolni: az Umweltschutz
rövidítése UMSch, és a háromjegyű betűt nem ejtjük betű sze-
rint, hanem egy betűnek tekintjük. A német sch-val még más
gondom is van: a betűszóban sz-nek hallik, nem pedig s-nek.
Ennél már csak azok a betűszavak zavaróbbak, amelyeket k-val
ejtünk, ám c-vel írunk (sok-sok példával jellemezhető), ami az
ógörögnek latinus átírásából fakad, lásd *cicero-hikero* (magyar-
ban csicseriborsó), vagy *Caesar-gör*: *καίσαρ*, *ejtsd talán: káj-*
sász (magyarban császár, vélhetően a Kaiserből jött) – ötletek a
szerkesztői válaszcikkből.

De nem ezért, vagy nem elsősorban ezért ragadtam ’pennát’, ha-
nem azért mert az interferon „á”-jelzete a kéziratban nyilvánva-
lóan „α” volt, amit vagy a szkanner vagy a szerkesztő program
„á”-nak értékelt. Nem öröm, de nem nagy baj. A baj ott van,
hogy a kefelevonatot senki sem nézte át. Így került a nevem alatt
megjelent szösszenetbe (III/2. szám) „φ” helyett Ö, „φ” helyett
pedig ö, amikor azt akartam bemutatni, hogy az ögörög píh ma-

gyarul: ef, miképpen a német sch, magyarul: s. Erről a hibáról
írtam akkortájt a szerkesztőnek egy levélkét, kérve a tévedés ki-
igazítását. Se választ nem kaptam, se korrekció nem jelent meg.
Maradt a hiba. A szerző hibája. Mi a fenének akar görög betűk-
kel okoskodni?

Barátságos üdvözléssel:

Prof. Dr. Kállai László

Tisztelt Professor Úr, kedves Kállai László!

Megróbálok a fölvetésekre tisztességgel és legjobb tudásom sze-
rint válaszolni.

A legfontosabbal kezdeném. Professor Úrnak tökéletesen iga-
za van: a görög betűk „latinná válása” sajnálatosan valóban el-
borzasztó módon megtörtént, mégpedig épp azon okból, amelyre
Professor Úr gondolt, a szerkesztéshez és a tördeléshez használt
programok eltérő működése miatt. A hibát valóban én követtem el,

a felelősség az enyém: noha természetesen a kefelenyomatot magam néztem meg, de ekkor sem vettem észre ezt az egyébként gyakorinak mondható, komoly zűrzavart okozó és csak szégyenletesnek nevezhető baklövést.

Professzor Úrtól is – s természetesen minden olvasótól is – elnézést kérek!

Azt viszont hozzá kell tennem, hogy magam az említett, a hibára figyelmet fölhívó s a kiigazítást kérő levelet nem kaptam meg: egyébként természetesen megfelelően válaszoltam volna. Ezt próbálom most pótolni – még egyszer: Professzor Úr bocsánatát kérem.

Ami az említett „ÖNGÓLT” illeti, úgy vélem, nem okoz katasztrófát, ha valaki csupán a PGE₂ formát használja, ha az adott szövegkörnyezetben a görög betűvel a jobb alsó indexben föl-tüntetendő térszerkezeti utalást elhagyva is világos, hogy miről szól a szerző. Merem feltételezni, hogy Professzor Úr is leírja olykor a „glükóz” szót, anélkül, hogy pontosítaná, hogy mire is utal, az „L-glükóz”-ra vagy a „D-glükóz”-ra... Hozzáteszem, hogy akár a jelenleg is használt egyetemi biokémiai tankönyv is e szellemen jár el, s például a prosztatanoidok esetében csak akkor jelenik meg a térszerkezetre utaló görög elem, ha annak éppen különös jelentősége van a tananyag megértése szempontjából.

A PhD ejtésével kapcsolatosan teljes az egyetértés abban, hogy az nem „pi-édzs-dí”, ám továbbra is áll az alapelv: csupán a magyar szavaknál ejtjük ki a betűszót valóban **betű szerint**, akkor is, ha a betű kétjegyű. Az idegen betűszavakat, rövidítéseket alapvetően a magyar betűjegyek hangértékének megfelelően ejtsük ki.

Mindazonáltal meg kell jegyeznem, hogy a szabályzat a példáként mutatott sajátos helyzetekkel nem foglalkozik oly nagy részletességgel. E kérdéskörre is igaz, hogy nem lehet a nyelvben mindent szigorúan, pontosan szabályozni, hiszen a nyelvnek megvan a saját élete, szabadsága, s a nyelvszokásnak, a kialakult formáknak, nyelvhasználati módoknak meghatározó a jelentősége. Tehát bátran mondhatom, hogy (noha magam maradok a „pé-há-dé” ejtésnél) Professzor Úr nyugodtan alkalmazhatja az „ef-dé” kiejtést is. Legfeljebb csak az történhet, hogy zavartan kigúvad egy-egy kollégának a szeme, amikor Professzor Úr megkérdi tőle, hogy „Van már ef-déd?” Ám elvileg lehetséges, hogy tizenöt év múlva már az „ef-dé” forma lesz a megszokott, s a mai „pé-há-dé”-zősökre fognak értetlenül nézni: a nyelv változik, alakul, fejlődik s használói által kristályosodnak ki a szavak, az írásformák vagy épp a kiejtési szokások.

Az Umweltschutz „UMSch” alakú rövidítéséhez nem mernék hozzászólni, ebben talán valamelyik németben nagyon jártas olvasónk segíthetne. Magam csak annyira jutottam, hogy megkérdeztem családom német anyanyelvű tagjait, s ők egybehangzóan mondták azt, hogy ilyen rövidítést el sem tudnak képzelni...

Ettől függetlenül tanulsága is van a példának! Lám, a betűjegy szerinti magyar kiejtés elvét az „Sch” esetében valóban furcsa lenne alkalmazni: magam is csak egy „es” hangtestet használnék, s ennek az az oka, hogy nekünk, magyarul beszélőknek nem oly ismeretlen a német sch (gondolhatunk a régi történelmi okokra is vagy a rengeteg olyan vezetéknevre, amelyben „sch” van).

Szép példája ez a fentebbieknek, mivel jól szemlélteti, hogy nem lehet egy nyelvre rigorózus szabályokat ráerőltetni: a nyelv szabad és önálló, mi csak csiszolgathatjuk, finomíthatjuk, óvhatjuk értékeit.

Várva Professzor Úr további „prüszköléseit”, szívvelyes üdvözetét küldi:

Grétsy Zsombor

PAKODI FERENC

Tisztelt Szerkesztőség!

Érdeklődéssel olvasgatom a MONY számait az elektronikus hátlózat segítségével, és örömmel látom, milyen komoly szellemi erőt képviselő „hadsereg” áll a számomra is kedves ügy mögött. Kár, hogy nem jutnak el minden kollégánk, sőt, minden magát értelmiséginek valló, szélesebb értelemben vett kolléga kezébe az itt leírtak. Külön öröm, hogy azért egy-egy írás az Orvosi Hétlapon vagy a Magyar Belorvosi Archivumban is megjelenik.

Az olvasottak gondolatokat ébresztettek bennem is, és azt gondolom, a magamfajta, nem nyelvész képzettségű nyelvhasználó elsősorban jelzéseket kellene, hogy küldjön a közös gondolkodásnak arra a fórumára, amelyet ez a folyóirat képvisel. Az orvosi nyelvet minden magyar orvos használja, így nincsenek valódi amatőrök. Csak azokat nevezhetnének így, akik a nyelvészek bábérjaira pályáznak híjával azok képzettségének, és külön öröm, hogy ilyenre nemigen leltem a sorok olvastán. Az egyes szakmák nyelvének taglalása során látnivaló volt, hogy a már meggyökeresedett helytelen vagy vitatható formák lehet ugyan keseregni, méltatlankodni, de tenni ellenük annál kevesebbet. Ahogy a mobiltelefonból sohasem lesz hordozható távbeszélő, ami mellesleg nem is baj, így nem is a legjobb példa. Ezért a „gyors reagálás” nyelvőrséget tartanám követendőnek, azaz, az éppen meggyökeresedőben lévő nyelvi hibákat, igénytelenségeket próbáljuk meg legalább megemlíteni, nevén nevezni, tükröt tartva használóik elé, hátha jobban látszik az említett formák csúnyasága. A következőkben venném is a bátorságot néhány ilyesfajta bosszantó jelenség megemlítésére, és előre is elnézést kérek, ha ismétlés, vagy tévedés keveredne közéjük.

Vissza a gyökerekhez! Ez lehetne a jelszava azoknak, akik előszeretettel használják a szótöveket a megfelelő alak vagy más szó helyett. Az „obes”-től már meg sem rendülünk, már ilyen klubokat is sikerült szerveznie a szakterület művelőinek, (remélhetőleg, legalább a klubot egy b-vel mondva), de a „hipokalém” azért talán már mégis túlzás. Már várom az „aném” büszke bevonulását!

Külföldet járt, nyelvileg igénytelen kollégára vallanak az idegen szavak ott, ahol semmi keresnivalójuk. Ez mindig annak a gyanúját kelti, hogy talán problémát is okozna a magyarra fordítás. Ide tartoznak a „moderált fokú” keringési elégtelenségek, a „non-sustained” kamrai ritmuszavarok, a „szofisztikált” folya-

matok vagy akár a kiirthatatlan tizedespont, amelyet a nem kelő színvonalú számítógépes programok is támogatnak.

Makacsul tartja magát az „egyenlőre” szó, amely értelmes ugyan, csak nem azt jelenti, amire használják, ott ugyanis általában az „egyelőre”, azaz ’átmenetileg’, ’addig is’ volna a helyénvaló, aminek semmi köze az egyenlőséghez, a lényege éppen az „előre” szórészlet. A „gyerek – gyermek” hamis analógiájára legtöbbször finomkodás állhat a háttérben, csak itt ez még felületességgel is párosul, hiszen a fölösleges „n” a jelentést teljesen megváltoztatja. Hasonlóan igénytelen finomkodás az utóbbi években az „e miatt”, „e mögött” stb. kifejezések helyett az „ez miatt”, „ez mögött” és ezekhez hasonló formák használata. Ugyanide sorolnám a „Vargáné” helyett a „Vargané” néven említett páciens esetét.

Ha már a „miatt” szóba került, az ok- és célhatározói jelentés is sokszor elkenődik. Nemegyszer hallom, hogy „kivizsgálás miatt” vettük fel a beteget, vagy éppen „hasi görcsök végett”, ami még durvább.

A tudálékossággal vegyes igénytelenség példái a „mód és lehetőség”, a „ha és amennyiben” kifejezések – sajnos nemritkán vezető médiaszereplők, politikusok szájából. A „hagy mondanom”, „hagy tegyem hozzá” az eredetre utalás révén talán megbocsáthatóbb.

Kényes fordulat a „pestiesen szólva”. Ha ezt valóban pesties ízű, újszerű kifejezés követi, semmi kifogásolnivaló nincs benne. Gyakran azonban a képlet úgy szól, hogy „pestiesen szólva” + egy (a tihanyi apátság alapítólevelénél alig néhány hónappal fiatalabb), közhelyszerű, teljesen közkeletű kifejezés. Iskolapéldája, nemegyszer országosan ismert médiaszemélyiségek szájából: „pestiesen szólva: nem semmi!” (Mink itten a határszélen csak állunk a sáros főutcán, városi bundában, suvickos bajusszal, és mán nem is igen értjük, mit is nem mondanak ezek a fívárosi hölgyek-Úurak).

Szintén finomkodás és felületesség lehet a háttérben az orvosi szóhasználatból kiszoríthatatlannak látszó „(mal)digestió”, „kombuszció”, „szuggeszció” stb. formák alkalmazásának. Pedig anatómus gyakorlatvezetőink még csúnyán lehordtak minket az „oszcium primum” típusú hibák hallatán! Feledésbe merült a latin nyelv szabálya: a „ti” szótag t-je kiejtve c-re változik, ha magánhangzó követi, *kivéve* (!), ha ún. „s” hang (= s, x) előzi meg, azaz a helyes kiejtés: „osztium”, „szuggesztió”, „digesti” stb., akármennyire nem tűnik elég előkelőnek. A latin nyelv úgy van, mint Karinthi inasa: „sajnálja, de meg van halva”, tehát ne változtassuk, arra ott a magyar.

Maradva a latinnál: a genitívusok használata kaotikus. Hiába szögezi le a szabály, hogy az orvosi latinban bármilyen eredetű szót a latin nyelv szabályainak megfelelően kell képezni, kiirthatatlan pl. a colon genitívusának mindenféle helytelen variációja. Anatómiából még tudtuk, hogy „haustra coli”, vagy éppen mikrobiológiából, hogy „Escherichia coli”, a leletekben mégis rendre olvashatók a „Tu. colonis”, netán a görögös műveltségű „colontos” alakok. Ez utóbbi már a BNO-ba, a Betegségek Nemzetközi Osztályozásába is befészkelte magát élőskö-

dőként, számítógépes programjaink szorgalmasan el is helyezik dokumentumainkban.

Még mindig a latinnál maradván, a főnevek nemével is hadilábon állunk gyakorta. A semleges nemű „ulcus” körül nincs is semmi baj, amíg „ulcus pepticum”, „ulcus molle” vagy „ulcus callosum” kerül elő. A csodás átváltozás a bonyolultabb kifejezéseknél éri az „ulcus”-t, amikor pl. hirtelen „ulcus ventriculi *sanata*” néven kórisméz az amúgy jó szemű endoszkópos.

Csaknem az egész urológus szakmát képes megtéveszteni a ravasz páros szerv, a vese, természetesen tiszteltet a kivételnek. Még tankönyvbe is sikerült trójai faló módjára semleges neműként bekerülnie. Nem csoda persze, hiszen a „ren” valóban azt sugallja, hogy ez valami semleges nemű főnév, ám bizony ez masculinum a javából. El kellene tehát felejtetni a bármennyire is jó hangzású „ren polycysticum”-ot, és vissza kell adni a „ren polycysticus” ősi jogait.

Leleményes találmány a „refluxátum”. A gastrooesophagealis reflux témakör igen alapos és kimerítő, sokéves tárgyalásának egyik kedves melléktermékéről van szó. Méltó párja az „expresszál”-nak és társainak (vö. Rák Kálmán professzor úr kitűnő írása). Ha latin emlékeim nem csalnak, akkor a „refluátum” talán megfelelő lenne, de kérem a latin nyelv mélyebb ismeretével rendelkezők segítségét, ha tévednék!

Hátborzongató a „metasztázisokkal rendelkező” beteg esete, azt hiszem, minden létező vonatkozásban.

Érdekes jelenség a szleng beszivárgása a hivatalos nyelvbe, ami biztos jele a választékosság hiányának, hiszen a kettő megkülönböztetése igen lényeges nyelvhasználati kérdés. Már napilap hasábjain is olvashattam, mégoly hivatalos programok ismertetése során is, hogy „x óra magasságában”. Tudományos előadásban manapság lehet szerepe szleng kifejezésnek, ahogy a humornak is, ha az tudatos, és elfogadható célt szolgál. Kétlem azonban, hogy aki pl. „Cordarone-os impregnálás”-ról beszél, az mindig tudatában van-e annak, hogy szleng kifejezést használ?

Ennyire futotta a „ius murmurandi”-ból. Ha itt-ott kicsit ironizáltam is, bántani senkit nem akartam, és remélem, sikerült is ezt elkerülni.

Köszönettel:

Dr. Pakodi Ferenc

PESTESSY JÓZSEF

Az ütérdaqról

Olvasom a *Semmelweis Egyetem* folyóirat VI. évfolyama 8. számában (2005. június 13) dr. D. T. szerkesztőbizottsági elnök és felelős kiadó rövid ismertetését *Balassa János emlékelőadás 2005* címen. Észreveszem, hogy „*ütérdaqrak* kezelése akkor és most” mondatrész van benne. S rögvést megállapítom, hogy ezt sem az előadó (Prof. dr. Dzsinih Csaba), sem a cikkíró (Prof. dr. Donáth Tibor) nem így gondolták, nem így írták. Nyilvánvaló nyomdai hiba az „*ütérdaqr*” helyetti „*ütésdaqr*”.

S ha már adódott a nagy ívű emlékelőadásban a balesetes verőértágulatok (aneurysma posttraumaticum arteriale) történelmi feldolgozása, úgy vélem, nem haszontalan az etimológia sem.

Vizsgáljuk meg az *αρτηρια* verőér, ütér, ütőér (Puls- oder Schlagader) és a dag, daganat (Geschwulst) szót és változatait.

Következzenek időrendi adatok!

1. KOVÁCS JÓZSEF (1869) Balassa-tanítvány és -utód, rendkívül jó kezű, gyors sebész, sikerrel operál egy aneurysma traumaticum arteriae brachialist, s közli erről tudósítását egy évvel később az Orvosi Hetilapban a következő címmel: „*Sérülési karütér-tágulat*”. Vele vonul be a magyar baleseti sebészeti irodalomba a „traumás ér-aneurisma” fogalma is.

2. BARTS JÓZSEF (1884). Verőértágulásról, verőérdaganatról szól. Az orvosi aneurysma főnév a görög *ανευρουνω* tágít, kiszélesít (erweitern) igéből származik. Barts 24, melléknévvvel ellátott aneurysmát ír le, s mindegyiket *daganatnak* nevezi.

3. FEKETE ZSIGMOND (1889) bizonyítja, hogy az akkád „dagal” = sumér „damal” (weit, ausbreitet, ausdehnen) töve a magyar *dagad* tövéül is megfelel.

4. SZILY KÁLMÁN (1902) így ismerteti a dagot: „*Horváth István 1809 (Szem. Munk. 3:13) »Ímé persául dag a.m. hegy s vallyon a mi dagad, dagaszt szavainkban a radix nem hegy-e?«* – *Bugátnál 1833-ban (Orv) a tumor még daganat, de már Kunossnál (1834) dag: »tumor, geschwulst«.* (Sic!)

Az ütérrel pedig az alábbiakat írja.

»*Bugát bonctudományában minden új szó gyökérből van származtatva s nem mondatik ütér helyett: tér.*

Ütér, Bugát 1828 (Bonctud. És Orv.).« *Antea életér, subinde et verőér vocabatur, quia tamen ütér et brevissimum et etiam maxime euphonicum, ideo paulo post civitate donatum est*”, (Szh)-Üteres (Orv.)

»*Verőér, Sándor István 1808 (Told.): arteria – Az előtt:élet-ér, felverőér, mozgó ér(NySz.); dobó-ér Bertalanfi (Vil. Esm. 1757). – L. Ütér.«*”

Ugyancsak Szily említi Csokonai Dorottyájában a következő kifejezést: „*S éledvén az által'a szív verő-ere.*”

5. SIMONYI ZSIGMOND (1903) Ez évben vált át Simonyi az addig leginkább elterjedt ütérrel a verőérré. Az üteret kerülendőnek tartja, azonképpen a dag szót is. Itt változtatott daganatra.

6. PÓRA FERENC (1907) Ímé, négy év telt el az előző közlemény óta és jó nevű szerzőnk, akinek szinte korszakos A magyar rokon értelmű szók és szólások című munkája, de ő már csak daganatot ismer, dagot nem.

7. MANNINGER VILMOS (1907) A nemcsak jó hírví, hanem valóban nagy sebésznek irodalmi vénája is volt. Onomatológiájában az aneurysmát azonban – nem tekintve vissza a múltba – csupán két főnévvel jelzi: verőértágulat, verőércsomó.

8. ALEXI EMIL (kb. két évtizeddel később – munkája évszám nélkül jelent meg) az aneurysmára csak egyetlen szót fogad el: verőértágulat.

Viszont:

9. TISZAMARTI ANTAL (1943) már részletesebben foglal-

kozik tárgyalt szavainkkal. Kitűnő munkája ritka, s kevés mai orvos ismeri. Könyve elején az ütér magyarázata: verőér, lüktető ér. Az artéria magyarázata: verőér, lüktető ér, osztóér (a munka közepén). Ugyanitt az ütér németességét rója fel (Schlagader), majd azt írja, hogy az ér nem üt, hanem ver, lüktet; ütér, ütőér helyesen: verőér, lüktető ér.

10. O. NAGY GÁBOR – RUZSICZKY ÉVA (1978) szinonimaszótárunkban már csak daganatokról szólnak, de közlik még a verőér régies formáját, az üteret is, sőt: a „megállt benne az ütő” formulát is közlik.

S ahogy telt az idő, úgy tűnnek el a szép régi kifejezések.

11. KISS GÁBOR (szerk.) (1998) E legújabb Magyar szókincstár a daganat főnévre 32 változatot ír le, ezek közül régiesnek ítéli a bibircsók, szömörces, kelevény, fakadék, émely szavakat, de a dagot már nem említi meg. Az ütérrel pedig nem hallott.

Mindenesetre oly regényírónagyságok sem szégyelltek (a ma régiesnek tartott) ütér használatát, mint az írófejedelem, dr. Jókai Móric. Ímé: „*A beteg ütere nyugodtan vert, minden láz nélkül.*” (S a mondatban még a „ver” is szerepel!)

Vagy mint a palóc, Mikszáth Kálmán. Ímé: „*Lehajolt szép magas homlokát megtapogatni, ha nem forró-é? Nem volt forró, üterét is rendben találta.*”

Nyilvánvaló, hogy a dagadoz(ik) ige, s a dagadt fő-, illetve melléknév töve: dag. Így miért lenne elvetendő az ütérdag? Miért ne lehetne a radix önálló főnév? Számos ilyen van. A szótő önállóan szerepel. S honnét vesszük a bátorságot, hogy kételkedjünk akár a dag, akár az ütérdag régen volt használatában (már-mint az aneurysmával kapcsolatosan)?

De egy ütéstől származó dudor, göb, gubó, guga, gumó, gümő, kakas, púp valamely testrészen (bőr alatt, izomban stb.) ugyancsak nevezetethetett dagnak. És nevezetett is! Bizonyítottan használatos főnév volt, lásd: Horváth István, in: Szily.

Meg gondolandó tehát e két régi tömör, kifejező szó ismételt használatba vétele, mintegy nyelvi örökségünként ebben a súlyos, nyelvrontó időben, ahol már nemcsak a tudomány, de az élet minden területén kiszorít bennünket a kártékony amerikanizmus. És hálásak lehetünk Dzsiniich Csabának a szó újraélesztéséért.

Irodalom

1. ALEXI EMIL: Orvos- Természettudományi Szótár. Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest. (é.n.)
2. BARTS JÓZSEF: Orvos-gyógyszerészeti műszótár. Kiadja a M. Orvosok és természetvizsgálók Vándorgyűlésének Állandó Központi Választmány, Budapest. (1884)
3. DZSINICH CSABA: Balassa János élete és munkássága – „ütérdagok” kezelése akkor és most. Balassa János emlékelőadás, Budapest. (2005)

4. FEKETE ZSIGMOND: A magyar faj művelődés eredete. Révai Leo bizománya, Budapest. (1889)
5. KISS GÁBOR (főszerk.): Magyar szókinctár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest. (1998)
6. MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA, NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET: Magyar nyelv értelmező szótára, I. és VII. kötet. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest. (1959 és 1962)
7. O. NAGY GÁBOR, RUZSICZKY ÉVA: Magyar szinonimaszótár. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest. (1978)
8. MENGE, HERMANN: Griechisch- deutsches Schulwörterbuch mit besonderer Berücksichtigung der Etymologie. Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung, Berlin. (1903)
9. PÓRA FERENC: A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve. Budapest. (1907)
10. SIMONYI ZSIGMOND: Helyes magyarság. A hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával. Atheanum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, Budapest. (1903)
11. SZILY KÁLMÁN: A magyar nyelvújítás szótára. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest. (1902)
12. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. VI. kötet. Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala, Budapest. (1899)
13. TISZAMARTI ANTAL: Orvosi nyelvünk helyes magyarsága. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Rényi Károly kiadása, Budapest. (1943).